

ORAȘE, TÎRGURI ȘI SATE ÎN DACIA ROMANĂ

Contrar tuturor așteptărilor trezite de înfățișarea și proporțiile lucrării cu titlul de mai sus*, răsfoirea și lectura acestei cărți a pricinuit o cruntă deziluzie. Volumul pe care îl recenzăm, așa cum este el elaborat, nesocotește și chiar sfidează toate rinduielile încetățenite în lumea științifică privind probitatea, acribia și competența.

Trecem peste faptul că autorul folosește din plin rodul muncii colective a mai multor echipe, rod concentrat în Repertoriul arheologic aflat în manuscris și a cărui publicare o așteptăm de mai bine de 15 ani. Zic, am trece cu vederea acest procedeu de a folosi munca altora, crezându-se achitat de orice răspundere prin mărturisirea că s-a folosit de Repertoriu grație bunăvoinței academicianului Emil Condurachi, directorul Institutului de arheologie din București, sau prin indicarea (în paragrafele de bibliografie) a acestui „Rep.arh.“.

Nu putem fi însă de acord din capul locului cu felul în care autorul cărții rezolvă problema delicată a întrebuirii lucrărilor diferiților autori. A concentra la sfârșitul unui capitol sau al unui paragraf mai important (mai mult sau mai puțin corect) pe autorii care s-au ocupat de problemele dezbătute în textul lucrării, fără de nici un discernământ obiectiv, nu poate servi în nici un fel cercetătorului științific; dar, în schimb, îi servește autorului care (sub masca acestei pseudobibliografii) își poate însuși, atunci când vrea, ideile și constatările mai mult sau mai puțin importante făcute de alții, bibliografia dată în bloc acoperind această manoperă.

Un alt procedeu tot atât de grav și de reprobabil este reproducerea fără de nici o indicație a planurilor și schițelor luate din lucrările altora, lăsînd să se creadă că aceste planuri (mai mult sau mai puțin reușite) ar fi opera autorului cărții pe care o discutăm. Lăsăm însă toată proprietatea științifică profesorului Tudor pentru fantasticele reconstituiri pe care le dă din loc în loc.

Pentru a încheia aceste considerații generale, am adăuga că nici lipsa de respect față de părerile altora, mai în vîrstă sau mai tineri, străini sau români, nu intră în etica oamenilor de știință adevărați. Nu cred că exagerez atunci cînd afirm că profesorul Tudor, fără de nici un temel, se crede atotștiutor, iluzie care îl duce spre îngîmfare și (în orice caz) îl mină la o lipsă de cuvenită modestie.

Atît, în ce privește problemele de probitate. Vom trece acum la problemele de acribie și competență științifică, fiind convinși că pentru cititorii acestei recenzii reproșurile făcute în cele de mai sus vor părea cu totul îndreptățite.

Să luăm pe rînd diferitele aspecte negative ale acestei lucrări. Întîi de toate, semnalăm o *infirmă parte* din erorile zise „de tipar“, dar în realitate comise fără vina tipografului, de care abundă întreaga carte, aruncînd o lumină cel puțin curioasă asupra autorului. Aceste greșeli de tipar provin fie din pripa cu care a fost scrisă lucrarea, fie din lipsa atît de necesarului autocontrol, pe care scriitorul nu l-a exercitat. Dar ele mai provin și din informarea insuficientă asupra diverselor chestiuni, ca și din necunoașterea limbii documentelor de care se folosește (greacă,

* D. Tudor, *Orașe, țirguri și sate în Dacia romană*, București, Editura Științifică, 1968, 432 p.

latină, germană, maghiară). Din noianul greșelilor ne mulțumim să semnalăm pe cele mai caracteristice. În capitolul „Abrevieri”, sigla pentru lucrarea lui Cserni este improprie; în titlul lucrării lui A. Dobó se ascunde o greșală de limbă latină; în explicarea siglei KVSL: o greșală de limba germană; în titlul lucrării lui Merlat: o eroare de punctuație care denaturează sensul lucrării; opera lui Orbán a apărut între 1868 și 1873; Sargetia de la Deva are patru volume pînă acum, nu două. În titlul PIR-ului: două greșeli de limba latină; în titlul lucrării lui Schnetz: numele Guido e scris cu literă mică (se confundă geograful cu un oarecare apelativ?); în sigla Téglás, *Hunyad.Tört.* se trimite la o altă lucrare, și anume la *Buletinul societății de istorie și arheologie a județului Hunedoara*, unde Téglás a publicat o seamă de studii. Cazurile menționate sînt suficiente pentru a proba că, după toate aparențele, autorul n-a văzut lucrările cu pricina, ci le copiază după alții, fără control și fără pricepere.

Firește, greșelile „de tipar” (care privesc însă exclusiv pe autor) nu se termină aici. Ele apar numeroase și scandalos de hazlii în restul lucrării. Spicuum: la p. 26, localitatea de lângă Mehadia nu e „Pintic”, ci Petnic (vezi și p. 32 și 35); la p. 33, soția augustalului coloniei nu se cheamă Gamicen, ci Gamice la nominativ (neștiind grecește, autorul pune numele la acuzativ, Gamicen); la p. 40, numele titularului diplomei militare nu este „Athenatum”, ci Athenatan; p. 41, traducerea textului din inscripția CIL III 8002 e greșită: verbele sînt la conjunctiv și nu la indicativ (iarăși o deficiență în cunoașterea limbii latine); p. 93, *aditus* din inscripția CIL III 7983 nu înseamnă „poteci”, nici „borduri”, ci pur și simplu intrări, porți; p. 109, cătunul nu se cheamă Cioplea, ci Ciopeia; p. 148, satul de lângă Alba Iulia nu este Oarba de Jos ci Oarda de Jos (greșit apare și în Index); p. 167, pluralul de la *antistes* este *antistites* și nu *antistes*; p. 175, locul cu descoperiri arheologice de lângă orașul Sighișoara nu este „Burgstatdtel”, ci Burgstadel (repetat pe aceeași pagină); p. 205, Uioara și Ocna Mureșului nu sînt două localități, ci una singură; p. 222, din cuvîntul *epiphanesterei*, autorul, neștiind grecește suficient, face două cuvinte: *epi* (și încă cu accent grav) și *phanesterei*; p. 285, titlul lucrării lui Székely Zoltán este comic redat; pe românește ar suna astfel: Sz.Z., *Cu titlul lagărului întărit roman de la Komolló*. Se vede clar că autorul nu a avut broșura în mînă, ci a luat-o de la altcineva care, în ungurește, o numea cum îi cerea fraza; p. 291, de ce se face din epigrafă, epigraf, nu știu; p. 318, *Genio stationis*, în loc de *Genius stationis*, la nominativ, cum sînt date și celelalte două divinități. Caracteristic pentru neglijența cu care se lucrează e cazul de la Index, p. 403: sub numele profesorului dr. V. L. Bologa (Cluj) se dau și locurile din carte unde e vorba de localitatea Bologa (jud. Cluj).

Expunerea neîngrijită, în general, poate fi exemplificată cu expresii ca următoarele: p. 83, „răspîndire a romanității la oraș și sat”; p. 99, „religios și mistic”; p. 90, „dedicații epigrafice”; p. 260, „comandanții... i-au adresat o serie de altare” (zeiței Nemesis); p. 307, „în cea mai mare parte, ele făceau parte”; p. 325, întocmirea frazei în legătură cu cohorta I Lingonum ne face să credem că țigla a fost adusă din Britannia; p. 350, „ultimul care încearcă unele tentative”. Ne oprim, menționînd că nu am semnalat multiplele greșeli la cifre, controlul acestora fiind fără îndoială mult mai greu și plictisitor, atît pentru autor cît și pentru recenzent.

Să trecem acum de la aceste erori „simple”, dar semnificative, la cele mult mai grave, la erorile-orori de care este de asemenea mult împestrîțat opul profesorului Tudor. Socotim că cea mai bună metodă este totuși a le urmări în ordinea în care ele apar, fără o categorisire după caracterul lor istoric, epigrafic sau arheologic.

P. 21: *Contrascriptor* nu este „socotitor”, ci „controlor”; p. 25, spunînd despre inscripția CIL III 1572 că datează din timpul lui Traian—Hadrian n-am făcut nimic, căci important este tocmai a ști dacă este din timpul lui Traian sau al lui Hadrian (epoca e sigur a lui Hadrian); p. 31, mîna de bronz „ridicată pentru jurămint” este mîna-simbol a lui Sabazius; p. 37, îl pot asigura pe autor că în biserica din Căvâran nu se vîd și nu s-au văzut niciodată cărămizi sau blocuri de calcar sau marmură aduse de la Tibiscum. Aici este una din caracteristicile confuzii pe care le face autorul, sau izvorul lui, cu fișele. În lucrarea pe care o citează, fără s-o fi văzut probabil, e vorba de o mănăstire medievală (sec. XIII) din hotarul

satului, în ale cărei ruini au fost găsite asemenea obiecte; p. 40, ivirea a două-trei inscripții în limba palmireană (*nu* siriană) la Tibiscum și care sînt de un caracter ritual nu poate să ducă la concluzia că în această așezare „se vorbea mult în limba semită siriană”; afirmația este pur și simplu nereală. Tot aici, se mai găsește și afirmația că trupa de palmireni (numerus Palmyrenorum Tibisc.) și-a completat efectivele cu foarte mulți recruți sirieni (recte palmireni). Autorul se pare că nu știe în ce constă un numerus și cum se explică prezența încă în sec. III a unor palmireni în cadrele acestei trupe (v. *ArchÉrt*, 1912, p. 274; Rowell, în *RE*, s.v., col. 2550); p. 48, depărtarea de XII m.p. pe drumul de la Lederata la Berzobis are o explicație foarte simplă; castrele acestea sînt castre așezate în cursul înaintării unei coloane a armatei romane spre inima Daciei; p. 54, inscripția CIL III 12594 (= 1555) nu este „cumva adusă din altă parte”, deoarece însemnările de la inscripția respectivă arată clar că ea a fost dezgropată în localitatea Denta; p. 59, în bibliografia generală în legătură cu stațiunea de la Seghedin, lipsește cel mai important comentator, A. Alföldi. Ne oprim puțin asupra teoriei hazardate a autorului care susține la p. 65 și 69 că sudul Bănățului ar fi aparținut Moesiei Superioare și nu Daciei. Falsa teorie provine din faptul că d-sa nu face distincție între stampilele mai vechi din epoca traiană ale legiunii a IV-a Flavia felix și cele tîrzii. Fără îndoială că învățatul german Wagner are dreptate cînd constată că cohorta a V-a Gallorum, după ce a aparținut, sigur, în anul 110, armatei din Dacia, a trecut în Moesia Sup., unde o găsim atestată ca făcînd parte din trupele acestei provincii. La fel cu ea au fost scoase din sudul Bănățului și cohorta II Hisp. scutata, ca și ala Tungrorum, acestea două fiind mutate în Dacia Porolissensis, unde le găsim în anul 133 (124). Transferarea aceasta este cît se poate de logică: sudul Bănățului nu mai avea nevoie de trupe de apărare deoarece întreg Bănățul pînă la Mureș era apărat, pe valea Mureșului, de către trupe aparținînd provinciei Dacia Superior. Îndoiala exprimată de autor (p. 73) cu privire la semnificația sesterțiului cu chipul lui Traian pe avers este fără nici un temei; ea izvorăște din dorința veșnic trează a autorului de a spune ceva nou și contra. Afirmația, tot la această pagină, că Terentius Scaurianus a fost guvernator al Daciei între 108 și 110 e, în schimb, rodul neinformației: Scaurianus e bine atestat ca guvernator al Daciei încă din 106. Că titlul de *metropolis* al orașului Sarmizegetusa apare numai de la Severus Alexander e un lucru verificat. Totuși, lucrul fiind verificat de altcineva decît de d-sa, acest adevăr autorului numai i „se pare” (p. 75). De ce li se va fi părut neînțeles coloniștilor epitetul de Sarmizegetusa dat coloniei lui Traian de către Hadrian, nu înțeleg eu. E iarăși unul din comentariile savante ale cercetătorului Tudor. Era necesar, în schimb, pentru informarea cititorului, să se arate că la sfîrșitul primului război pe locul viitoarei Ulp. Traiana a fost lăsată legiunea a IV-a Flavia felix. În pagina 76 autorul ne asigură că procuratorul financiar al Daciei Superioare, mai ales al celei Apulensis, și-a avut sediul numai la Sarmizegetusa, lucru știut de la mine și care este adevărat; cu atît mai uimitor mi se pare că (la p. 149) despre același procurator se spune că își are reședința după anul 124 la Apulum. Misterul e greu de lămurit.

Cu aceste pagini intrăm însă în domeniul istoriei și arheologiei orașului Sarmizegetusa, unde confuziile și rătălmăcirile voluntare sau involuntare ale profesorului Tudor ating culmea. Ar fi foarte greu să relevăm toate afirmațiile sau aprecierile făcute în această parte a lucrării. Că zidăriile clădirilor din Sarmizegetusa se mai puteau zări în secolul trecut ridicîndu-se cu cîțiva metri deasupra solului, este un „pium mendacium”. Din expunerea autorului se pare că la Sarmizegetusa era o cetate și un oraș înconjurat cu ziduri, ceea ce firește, este, în cazul cel mai bun, o confuzie. E impropriu a se vorbi de două aripi ale forului, căci ele nu sînt aripi, ci părți constitutive ale aceluiași for. Nu corespunde adevărului că *ordo Augustalium* ar fi oficiat cultul împăratului în jurul altarului împărătesc (*Ara Augusti*); pentru această oficiere era chemat acel *sacerdos arae Augusti*, care nu este identic cu căpetenia ordinului Augustalilor. Diferitele statui și inscripții nu se rezemau de pereții zonei a doua a forului. Ele erau înșirate de-a lungul peretelui zonei I (a porticului), iar în zona a II-a grupurile de monumente se găseau în mijlocul forului, cum este acela al lui Arrius Antoninus (*nu* Quadratus!) și al

fiilor săi. Planul clădirii *Aedes Augustalium* și al forului, copiate după publicațiile mele (de altfel ca și planul orașului), e incomplet în sensul că anumite indicații din planul meu lipsesc în planul copiat de D. Tudor, și totuși în cursul lucrării se trimite la acele indicații inexistente în planul „împrumutat”. *Tegulae mammatae* nu sînt *cărămizi* cu colțar, ci *figle*. Marcus Proculus Niceta, tatăl, nu a construit *Aedes Augustalium*, ci a hotărît construirea palatului, construire pe care a realizat-o fiul său, Regulus. Aici iarăși sîntem în fața unei neînțelegeri a expresiei latinești „*faciendam instituit*”. La p. 82 se repetă confuzia făcută între instituția *concilium Daciarum trium* și *ordo Augustalium* din Sarmizegetusa. „Honor dupli” nu înseamnă că a fost în două rînduri patron cineva, ci că la banchetele colegiului el se bucura de porție dublă de mîncare. Nu corespunde adevărului că toate compartimentele tribunelor amfiteatrului erau umplute cu pămînt. Sub tribunele superioare erau camere goale în care s-au și găsit o mulțime de lucruri. Apeductul orașului a fost construit maximum la 24 de ani după întemeierea coloniei și nu la 30 de ani după această întemeiere. În aprecierea elementelor orientale de la Sarmizegetusa, D. Tudor nu ține seama de ceea ce s-a spus de mult în legătură cu apariția religiilor salvatoare în întreg Imperiul roman tocmai în sec. II și III ale erei noastre. Căci dacă ar fi fost un atît de mare număr de orientali neromânizați ne întrebăm de ce, din cele aproape 400 de inscripții descoperite la Sarmizegetusa, numai 5—6 sînt grecești, restul fiind în latinește. Problema este una care întrece, fără îndoială, posibilitatea de apreciere științifică a autorului nostru. Între divinitățile romano-latine aflăm și *Lares Quadribii*, divinitate necunoscută decît în tendința cu totul modernă a autorului de a sincretiza două divinități. Marcus Cominius Quintus care ridică un templu pentru *Dea Regina* nu este de pe timpul lui Caracalla ci, după cum am dovedit, acum cîțiva ani, e ori sub Severus Alexander ori după el. Nu aș fi atît de sigur că în *area* din CIL III 1482 ar fi vorba chiar de *forum*, deoarece rămîne inexplicabil din ce pricină nu este pomenit forul.

Moneda *Provincia Dacia* nu este din prima jumătate a sec. III, ci exact dintre anii 247—256. Între decuriile colegiului fabricilor este atestată și decuria XIII. În adevăr, după „unele păreri”, *sacerdos arae Augusti*, denumit și *coronarius Daciarum trium*, a fost și președintele al adunării provinciale (al conciliului). Lumea interesată ar trebui să știe că aceste „unele păreri” sînt ale specialiștilor (vezi recenta lucrare a lui Deininger). Aflăm cu surprindere că procuratorul *Axius Aelianus Iunior*, *Aelius Apollinarius* împreună cu soția, ca și *Aelia Cassia* sînt niște elemente elenizate (care probabil nici nu știau limba latină). Această viziune cu totul falsă a situației din Dacia duce pe autorul nostru la concluzia „precumpănirii elementelor elenizate (după cele latine)”.

Că în înșirarea diferiților demnitari sînt omisiuni inadmisibile mai înțelegem. Dar ca la înșirarea slujbelor împlinite de sclavii și libertii din Sarmizegetusa (specialitatea, după cum se știe, a lui D. Tudor) să se constate regretabile confuzii între *adiutores tabularii* și *tabularii* nu mai poate fi priceput. Pentru viața orașului Sarmizegetusa de după părăsire era necesar să se amintească și fibula din sec. al VII-lea, găsită pe teritoriul acestei localități, fapt care grăiește, pentru un istoric, ceva. Părăsim ogorul Sarmizegetusei, cultivat atît de mașter de către D. Tudor în paginile ce se întind de la 73—107, renunțînd de a mai scoate în evidență și alte erori, interpretări greșite, precum și confuzii vădite, explicabile numai prin necunoașterea, neadîncirea materialului scos din Repertoriu sau din lucrările indicate de acesta. Mărturisesc însă că în cursul acestor pagini am recunoscut multe, chiar foarte multe din ideile și concluziile mele, îngropate în pseudobibliografia adunată în bloc la p. 107. Ne continuăm drumul spinos prin restul localităților. La p. 109, observăm că într-adevăr dacă procuratorul *Axius Aelianus* ar fi ridicat „epigrafa” la locul unde a fost găsită de Mommsen, adică în altarul bisericii din Tuștea, atunci foarte probabil personajul dispunea de o *villa rustica* în *vicus*-ul inventat de D. Tudor, la Tuștea. E puțin probabilă însă această ipoteză deoarece realitatea e că inscripția a fost dusă din Sarmizegetusa și așezată în altarul bisericii creștine din Tuștea după mărturisirea lui Mezerzius, înregistrată de Mommsen la nr. 1423 din volumul III al *Corpus*-ului. Inscripția CIL III 1230, ca și alte lucruri sau obiecte (v. p. 130—136), sînt aduse din altă parte, de la *Apulum* sau *Sarmi-*

zegetusa și nu pot constitui dovezi despre existența unui *vicus* la Vințul de Jos. Același este cazul și cu materialul epigrafic de la Doștat, adus de la Apulum (p. 141) și tot același caz se repetă și la p. 189 la Cib, la Mihai Viteazul (p. 217) și cu inscripția CIL III 7694 din comuna Papiu Ilarian. Cele patru inscripții de la Abrud, CIL III 1270, 1273, 1274 și 1615 (p. 196) sînt de la Roșia — Alburnus Maior. Este evident că (procedîndu-se astfel) se falsifică oarecum imaginea vieții rurale în Dacia. O altă piatră de încercare este Apulum pe care a-l înțelege din expunerea încîlcită, confuză, a prof. D. Tudor este cu neputință. D-sa dă la p. 145 planul, luat fără să indice sursa, de la bătrînul Cserni, plan care era valabil acum 60 de ani. Nici o osteneală de a pune acest plan la zi cu descoperirile multiple ce s-au făcut de atunci și pînă astăzi. În zadar ar căuta să se lămurească cineva care este geneza celor două orașe întemeiate pe teritoriul actual al Albei Iulii, deși lucrările mele îi stăteau la dispoziție cu lămuririle clare pe care le putea respinge (cu plăcere) sau accepta (cu amărăciune). Era mai puțin supărător decît imaginea cu totul și cu totul neclară pe care ne-o dă d-sa în cele citeva pagini (144 și următoarele). Apare curios apoi că, în legătură cu topografia celor două orașe, autorul lucrării nici măcar nu atinge problema pusă de cunoscutul savant maghiar Alföldi (problema *Colonia Nova Apulensis*).

Nu cred că va exista specialist arheolog care să creadă că un zid gros de 80 de cm a putut fi *temelia* castrului legiunii XIII Gemina. Nu este atestat nici unde un *ordo Canabensium* (p. 151).

După cele experimentate mai sus, renunțăm să urmăm cu controlul nostru datele și informațiile care se mai dau asupra celor două orașe romane de la Alba Iulia.

Ne vom opri doar la cîteva din perlele științifice ale autorului, trădînd și neglijență și lipsă de informație. La p. 236 (la care nu se trimite în Index), în inscripția din Ciumăfaia cu Hercules Magusanus, greșit publicată și de M. Macrea (AISC, V, 227 sqq.), *Deus Invictus* nu e epitet al lui Hercules, ci e *Mithras* însuși (cf. J. Trynkowski, „Eos”, 1967, p. 221, nr. 24). Povestea cu Galații napocensi expusă la p. 228 se repetă în mod inutil și la pagina următoare, 229. La această pagină din urmă, constatăm însă o minune care pentru noi nu e nici un mister, și anume: citînd CIL III 864, se spune despre Aurelius *Valerianus* că e de origine din Vindobona (Viena de azi). Chestia cu Vindobona în adevăr se află la acel număr, dar acolo numele individului nu e Valerianus, ci Umbrianus. Tot Umbrianus e dat și în republicarea inscripției CIL III 7663, dar aici se corectează lectura Vind(obona) și se citește corect Vet(eranus). D. Tudor nu citează și nu cunoaște această republicare. Totuși, de unde cunoaște numele de *Valerianus* (în loc de Umbrianus)? De la Kerényi, *Die Personennamen* . . . , nr. 471, împrumut sau expropriere nemărturisită și incomplet utilizată. La p. 242 autorul mă instruieste în legătură cu localitatea Resculum; îl asigur că știam și eu de existența unui Resculum la Bologna și a unei mahalale de la Alburnus Maior (vezi *ActaMN*, III, p. 168, n. 56). În tratarea localității Prolisum s-au uitat cu desăvîrșire activitatea și cercetările lui Marius Moga. În legătură cu blocarea porților castrului de la Prolisum (p. 244), nici un cuvînt nu se spune despre *importanța* acestor blocări, cu monumente datînd și de la *Decius*, pentru istoria părăsirii Daciei. La fel, nu este preocupat prof. Tudor de mult discutata problemă a vizitei lui Caracalla în Dacia, interesantă și pentru istoria Daciei și pentru istoria acestui împărat.

Mortaria cu stampilele Cl. Domitius Evarestus etc. (p. 264) sînt din import, nu sînt produse locale. La p. 274 autorul confundă cele două localități Tăureni din Transilvania, așezînd satul Mugeni (Harghita) față-n față cu Tăurenii de la Turda, deși între aceste două localități sînt cam 100 km distanță.

Exprimîndu-și nelipsitele și atît de îndrăgitele păreri și teorii își dă și d-sa cu părerea în legătură cu Țara Birsei despre care circulă mai nou fel de fel de soluții, dar nici una din acestea nu întrece formidabila idee, *năpraznica* idee, chiar și ipotetic lansată, că Țara Birsei a rămas o regiune „rezervată” (de romani) unor grupe de daci masați aici prin evacuarea lor din interiorul Daciei. Nici *formal* ipoteza nu stă în picioare, deoarece nu se cunosc mase de daci în epoca romană și chiar și mai înainte în acest teritoriu. Iar în ceea ce privește ideea că romanii, în înțe-

lepciunea lor politică și militară, și-au pus în coastă între munți și Oltul superior dușmănoasele mase de daci evacuați din interiorul Daciei, ea este nu numai formidabilă, după cum am spus, ci de-a dreptul înspăimântătoare. Ipoteza face și din romani niște nepricepuți, dar și din teza românească și justă a *neevacuării* dacilor de către Traian o teză mincinoasă. Voi avea fără îndoială ocazia să îmi spun și eu părerea în legătură cu Țara Birsei și cu Țara Făgărașului, dar deocamdată mă rețin de a comenta și discuta cu prof. D. Tudor această problemă care solicită, fără îndoială, și o concepție științifică deosebită de a d-sale, și o cunoaștere mai adâncă a realităților Daciei antice.

Cu p. 289 începe tratarea Daciei sudice: Drobeta și celelalte așezări romane din Oltenia. Nu mă voi opri asupra acestor expuneri și fiindcă așa lungi prea mult această recenzie, și fiindcă verificarea datelor și informațiilor oferite de prof. D. Tudor este mai dificilă (el constată, el afirmă — cine poate ști care este adevărul?). La întimplare am dat însă de o lecție pe care o face epigrafistului Tudor, în legătură cu inscripția găsită pe teritoriul unui vicus, elevul și colaboratorul meu Nicolae Gostar, în *ArchMold*, IV, 1966, p. 184—185. Deși cunoaște și citează (în *OltR³*, p. 534, dar nu în *Orașe, târguri și sate*) lectura justă dată de N. Gostar inscripției cu pricina, D. Tudor *n-a înțeles-o deloc*, nici în *OltR³ l.c.*, și nici în lucrarea pe care o recenzăm. Pentru D. Tudor, în inscripția mai sus pomenită e vorba tot de un cetățean roman, Septimius, și de mai mulți (exact trei) sclavi ai lui: „*Ciodus* (?!), *Septimius* și *Peregrinus* (cum îi „stabilise” în Suppl. Epigr. de la sfârșitul *Olteniei romane*, ed. II-a și a III-a, nr. 286 resp. 424). În realitate, e vorba de un tată, cu numele *Clodius Septimius* și de cei doi fii ai săi Clodi (la plural, fiindcă sînt doi!) *Septimius* și *Peregrinus*; cazul e cit se poate de banal în disciplina aceasta a epigrafiei (*ActaMN*, VI, p. 547).

Nu pot să trec însă nici peste problema mult dezbătută a noii așezări *Aquae* pe care o inventează prof. D. Tudor în Oltenia, lângă Dunăre, și anume la Cioroiul Nou. Cazul pe care îl voi expune aici este cit se poate de instructiv pentru felul cum știe să lucreze științific prof. D. Tudor. Regretatul Nicolăescu-Popșor descoperise încă de mult că în hotarul comunei Cioroiul Nou se întinde pe o suprafață remarcabilă o așezare romană. Comunicată această informație profesorului Tudor, acesta din urmă, ajutat la început și de C. S. Nicolăescu-Popșor, începe campania de săpături. Primul raport despre campania întâi a acestor săpături apare în *Oltenia Romană*, ed. 1958 la p. 176. În acest raport, așezarea de la Cioroiul Nou este un oraș, avînd în centrul lui și o cetate, cu un val de pămînt, lat de 20 m și înalt de 1—2 m, iar cu șanțul fortificației de o lățime de 30 m și o adîncime de 3 m, prof. Tudor considerînd că aici poate fi vorba de una din așezările romane pomenite în itinerariile antice pentru regiunea Daciei sudice. Cetatea este calificată drept o „fortificație civilă” cu o viață și *după* Aurelian, pînă prin sec. al VII-lea. Despre valul cetății mai spune categoric că este un val de pămînt care se sprijinea pe un perete de lut ars (spre șanț) și pe pari de lemn. În al doilea raport, după o altă campanie, publicat în *Materiale*, VIII, 1962, p. 547 și urm., cetatea este tot de pămînt, dar nu mai are nici o urmă de palisadă. Apa ce curge, împrejurînd oarecum această cetate, este apa Cioroiului (pentru localnici Eruga), căreia autorul nu-i dă o importanță mai deosebită. De data aceasta face constatarea că în întreaga așezare nu se găsesc materiale anterioare epocii romane, prin urmare nu a fost locuită și de daco-geți. Califică cetatea ca o *statio*, „post militar de supraveghere a regiunii” (p. 553). Numele așezării și al „stațiunii” este necunoscut; așezarea este un vicus din sec. II, care la începutul sec. III „caută a lua aspectul unui centru cu caracter urban”. Constată și prezența a trei proprietari funciari în regiune pe baza unor inscripții. În acest raport valul cetății apare numai de 7—10 m lățime iar înălțimea a scăzut la 1 m. Acum vine „punctum saliens”. În 1962, toamna, prof. Nicolăescu-Popșor descoperă un grup statuar cu o inscripție în care i se pare regretatului nostru coleg că poate citi cuvîntul *Malvensium*, trăgînd concluzia că la Cioroiu s-a descoperit mult căutata *colonia Malva* din Oltenia. Lucrul acesta firește nu-i convine prof. D. Tudor, pentru care Malva trebuie să fie Romula și de aici toată grija lui de a infirma lectura *Malvensium* (lectură întregită parțial), comunicată de Popșor (*RevMuz*, III 1965, p. 203—5). În paranteză fie zis, nici eu nu

credeam în întregirea inscripției cu *Malvensium* și propuneam cu oarecare temei (*ActaMN*, II, p. 654—655) că este vorba de *Colonia Aequum* din Dalmatia (spre care mă trimitea dedicantul M. Opellius Maximus). În a treia publicație, privind soarta și caracterul așezării de la Cioroiu, în revista belgiană *Latomus* din 1966, fasc. IV, p. 847 și urm., modesta apă a Cioroiului devine o adevărată hidrocentrală, un foarte important element hidrogeografic pe care Nicolăescu-Plopșor, cel care cutreierase toată viața Oltenia și care descoperise și așezarea de la Cioroiu, l-a nesocotit. Tot aici, D. Tudor publică a doua oară o inscripție găsită la Cioroiu și pe care o publicase în o *primă variantă* în *Oltenia Romană*, ed. 2-a, nr. 300, dar pe care se grăbește să o renege acum total (deși ea era acceptabilă și logică), înlocuind-o cu alta din care trebuie să facă parte neapărat numele localității inventate. *Aquae*. Într-adevăr, după un sistem bine cunoscut al său, epigrafistul nostru desconsideră spații, siluește litere, creează norme epigrafice arbitrare, ... pentru ca să iasă teoria. În noua variantă, menită să consacre descoperirea epocală a așezării necunoscute romane *Aquae* de lângă Dunăre, rîndurile al IV-lea și al V-lea sînt întregite așa cum se potrivește cu teoria: în loc de STATIONIS A[el(ius...Ger)]// MANVS SPE[cul(ator) LEG(ionis)]// VII CL..., cum fuseseră întregite la început, acum rîndul al *patrulea* e convins cu forța să cuprindă și numele de *Aquae*. Acest rînd e „restabilit” deci, astfel: STATIONIS A[qu(ensium)...GER]. Iată prin urmare rezultatul mult dorit. Se știe de acum că acea *statio* atestată prin inscripție se numea *statio Aquensis* sau *Aquensium*. Certitudinea numelui i-o dă o altă inscripție găsită la 10 km depărtare, la Galicea Mare, cu niște sclavi care, după Tudor, nu pot fi decît sclavii stațiunii devenite acum stațiune *fiscalo-vamală* și nu militară cum fusese declarată mai înainte. Necazul mare este însă că returnarea inscripției cu varianta *Aquensium* nu se potrivește dintr-o simplă privire asupra rîndurilor și a numărului de litere din ele: în toate cele patru rînduri *controlabile exact* ale variantei a doua numărul literelor este de 13 sau 14. Numai rîndul al *patrulea*, cel contrafăcut se întinde cu totul nefiresc pînă la 17—18 litere, căci în acest rînd trebuie să încapă, pe lângă literele existente (*stationis A*) și GER ca început al cognomenului Germanus (deci 13 litere), nu numai numele abreviat al localității, *qu*., ci și cele 2—3 litere care în mod necesar indică eventualul prenume dar sigur *numele gentiliciu al speculatorului* [GER]MANVS, fiindcă, bineînțeles, nu ne putem aștepta ca un *speculator* al legiunii, cetățean roman, să nu aibă cel puțin *nomen gentile*, dacă nu și un *praenomen*, abreviat după normele epigrafiei latine. E clar pentru orice epigrafist că o asemenea soluție forțată nu poate fi acceptată. Dar operația continuă: acel A din mijlocul rîndului al *patrulea*, ca literă inițială a numelui presupusei stațiuni, este acum transplantat și în faimoasa și buclucașa inscripție publicată de C. S. Nicolăescu-Plopșor! Și aici trebuie citit nu [Mal]vensium, nu [Aeq]uensium, ci [Aq]uensium. După atitca metamorfoze prin care a trecut și așezarea și inscripția, ne permitem totuși a pune unele întrebări: cum de daco-geții nu s-au așezat și ei înaintea romanilor pe acest minunat paradis, rodnic și binefăcător, de la izvorul binefăcător cioroian? Cum de se dă numele de *Aquae* la un simplu izvor sau la un loc cu izvoare naturale, cînd practica impune asemenea denumiri fie la izvoare termale, vindecătoare, fie la niște izvoare cu calități specifice? O altă întrebare: cum de se transformă această *statio* din una militară în una cu caracter *fiscalo-vamal*, cînd dintre puținele inscripții găsite aici, cel puțin două se referă la militari? Insuși prof. D. Tudor spune în rev. „*Latomus*” din anul 1966 că așezarea și *statio* nu au nici o legătură cu centrele mai mari, fiind oarecum izolate (vezi „*Latomus*”, p. 851). Atunci ce rost avea acolo așezarea unui *punct vamal*? Iată întrebări la care nu cred că se poate răspunde ușor. Lăsînd la o parte și alte contradicții care se ridică de la un raport la altul în tratarea Cioroiului Nou, inchei cu ceea ce am mai spus acum doi ani (*ActaMN*, IV, p. 74, n. 3): noua localitate *Aquae* este o *născocire* a arheologului și epigrafistului D. Tudor.

În timpul cînd scriam această recenzie, a apărut în revista „*Magazin Istoric*” nr. 3, martie 1969, o nouă pledoarie ca de bilci în favoarea identificării orașului Romula cu Malva. Cum această problemă o voi discuta din nou într-un articol mai mare, mă mulțumesc aici numai cu observația că, și de data aceasta, lumea științi-

fică și cititorii neavertizați sint victima unor condamnabile încercări ale prof. Tudor de inducere în eroare.

Am crezut că este nu numai bine, dar și obligatoriu să fac această critică lucrării *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, a prof. D. Tudor. Am făcut-o fără ură și fără părtinire, convins că în cele din urmă prof. Tudor va înțelege că nu se poate continua în știința românească cu asemenea procedee. Îmi place să mai cred că prin această recenzie aspră am împiedicat și pe unii dintre colegii mai tineri de a aluneca pe această pantă neprincipială și urită.

Mai nutresc speranța că și conducerile Editurii vor manifesta o vigilență mai mare la acceptarea pentru publicare a unor lucrări, luându-și garanții suficiente prin referenții competenți.

Are cartea prof. Tudor pe care o discutăm și părți pozitive? Desigur că are și eu nu le neg. În primul rînd este faptul că în loc de Repertoriul publicat, util și la îndemîna tuturor arheologilor și istoricilor, am primit prin opul prof. Tudor măcar o parte din el. Nu știm însă, din păcate, cît este de exact, cît este de autentic ceace ne dă el. Nu cred să greșesc atunci cînd socotesc că elaborată și redactată cu o oarecare bunăvoință și cu rigoarea științifică adecvată, cartea ar fi fost într-adevăr utilă și instructivă.

C. DAICOVICIU

STÄDTE, MÄRKTE UND DÖRFER IM RÖMISCHEN DAZIEN

(Zusammenfassung)

In der ungewöhnlich langen Rezension des Buches von D. Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană* [Städte, Märkte und Dörfer im römischen Dazien], București, Editura științifică, 1968, wird darauf hingewiesen, dass diese Arbeit voll von Fehlern aller Art ist und keinen angemessenen wissenschaftlichen Wert hat. Sie kann daher den Anforderungen der Fachwissenschaftler, die sie mit gebührendem Vertrauen zu benutzen wünschen, nicht genügen.